

SFERA ȘI CONȚINUTUL NOȚIUNILOR LA ION PETROVICI ȘI EDMOND GOBLOT: O INADVERTENȚĂ ISTORIOGRAFICĂ

OVIDIU G. GRAMA*

EXTENSION AND INTENSION OF CONCEPTS IN ION PETROVICI AND
EDMOND GOBLOT: AN INADVERTENCE OF HISTORIANS

ABSTRACT: The paper tries to identify the imperfections of a small book review from 1920, which had a disproportionate impact on subsequent Romanian philosophical historiography. The review in question is signed by Petre Andrei; he points to a parallel between certain novel ideas of the logicians Ion Petrovici and Edmond Goblot, drawing attention to the complete similarity of their conceptions and the priority that the former would have over the latter regarding their thoughts on the relationship between the intension and the extension of logical concepts. But the ideas were not so novel, the similarity was not so complete, and the priority did not exist, or at least this is what I will try to establish.

KEYWORDS: law of inverse variation of extension and intension; connotation; comprehension; concept; idea; static and dynamic perspectives; historical priority; Petre Andrei; Ion Petrovici; Edmond Goblot.

În bună și asumată descendență maioreșciană, Ion Petrovici a dat de-a lungul întregii sale activități o atenție statornică logicii și problemelor ei. Dintre numeroasele scrieri de logică pe care le-a publicat, cea mai însemnată este considerată îndeobște lucrarea sa *Teoria noțiunilor*, apărută în 1910, cu o a doua ediție în 1924 (ediție în care autorul s-a limitat, după cum spune în prefață, „numai la completări ușoare și neînsemnate corecțiuni”¹). Cartea este fără îndoială de mare importanță pentru evoluția disciplinei logicii în cultura filosofică românească; mai mult decât atât: ea poate fi citită și astăzi cu folos.

Există o mare varietate de chestiuni substanțiale ce ar merita discutate² pornind de la *Teoria noțiunilor*; totuși, în articolul de față îmi propun să abordez numai un subiect punctual și care nici nu privește în mod direct intervențiile lui Petrovici în logică, ci mai degrabă oblic, prin mijlocirea unui amănunt al manierei în care a fost recepțată cartea sa. Mai precis: atunci când se vorbește despre această lucrare în istoriografia filosofică românească, se menționează aproape invariabil și numele filosofului și logicianului francez Edmond Goblot (1858–1935), autor al unui cunoscut tratat de logică³,

* Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru” al Academiei Române

și se semnaleză prioritatea pe care Petrovici ar avea-o față de el în ce privește tratarea raportului dintre intensiunea și extensiunea noțiunilor. Petre Andrei este cel care afirmă pentru prima oară existența acestei priorități⁴; o face într-o scurtă intervenție, de puțin peste o pagină, apărută la rubrica „Recenzii” din *Viața Românească*, nr. 10 din 1920. Această recenzie și influența ei asupra mai tuturor considerațiilor ulterioare referitoare la *Teoria noțiunilor* a lui Ion Petrovici constituie obiectul direct al textului de față.

Mă voi opri în acest articol asupra a patru imperfecțiuni pe care consider că le are recenzia lui Petre Andrei și care au constituit o sursă de dificultăți pentru comentatorii și istoricii filosofiei de mai târziu.

1. TITLUL VERSUS CONȚINUTUL RECENZIEI

În primul rând, Petre Andrei promite prin titlul recenziei sale⁵ să se refere la două cărți de logică: *Traité de logique* a lui Edmond Goblot, cu o prefață de Émile Boutroux, care apăruse cu doi ani înainte, în 1918, iar acum era la a doua ediție, și *Teoria noțiunilor* a lui Petrovici, apărută cu 10 ani înainte, în 1910 (o a doua ediție va apărea ulterior, în 1924).

Adevărul este însă că recenzia nu amintește deloc de *Teoria noțiunilor* a lui Petrovici. Ceea ce face de fapt Petre Andrei este să pună în paralel o idee a lui Goblot din *Traité de logique* și una dintr-un alt studiu al lui Petrovici, „Logica și August[e] Comte”, apărut în perioada iulie–noiembrie 1914, în *Convorbiri literare*⁶. Mai exact, Petre Andrei trimite la secțiunea apărută în septembrie. Nu există în conținutul recenziei nicio referire la *Teoria noțiunilor*.

Poate părea o problemă minoră, dar consecința incongruenței dintre titlul recenziei și conținutul ei a fost că majoritatea comentatorilor și istoricilor^{7,8} se referă la *Teoria noțiunilor* ca fiind locul în care apare ideea discutată de Petre Andrei, când de fapt este studiul „Logica și August[e] Comte” din *Convorbiri literare*.

2. „EXACT ACEEAȘI CONCEPȚIE”

În al doilea rând, Petre Andrei consideră că Goblot și Petrovici au într-o anumită privință „aceeași concepție, aproape cu aceleași exemple”⁹. Concepția despre care este vorba e cea referitoare la raportul dintre mărimea conținutului și mărimea sferei noțiunilor. Începând cu *Logica de la Port-Royal*¹⁰, se distinge explicit între conținutul unei noțiuni (numit și *intensiune*, *conotație* sau *comprehensiune*) și sfera acesteia (numită și *extensiune* sau *denotație*)¹¹. De asemenea, se acceptă în general ideea că sfera și conținutul variază invers proporțional. Se vorbește chiar despre o „lege a variației inverse a extensiunii în relație cu intensiunea”¹². Petre Andrei consideră că Goblot și Petrovici se raportează identic la această chestiune, și anume contestând în același fel ideea larg acceptată a variației inverse.

El prezintă poziția lui Goblot în felul următor:

[Goblot] admite, contrar părerii generale a logicianilor, că între sfera și conținutul unei noțiuni poate fi un perfect acord, nu neapărat un raport de inversiune. Se poate ca sfera să crească sau să descrească odată cu conținutul, în cazul când acesta este privit în mod *dinamic*, ca un gen care se actualizează în o sumă de spețe. Dacă se consideră drept conținut al conceptului nu o sumă de caractere speciale, ci totalitatea însușirilor indivizilor cărora li se aplică acest concept, atunci între conținut și sferă nu mai e un raport de inversiune. Un concept general cuprinzând în sine o mulțime de indivizi cu însușiri specifice, în mod necesar conține, virtual, toate aceste însușiri. La un asemenea concept, odată cu sfera crește și conținutul. De ex.: *conceptul genului suprem* (pe scara viețuitoarelor), având sfera cea mai întinsă, ar trebui să fie cel mai sărac în conținut. Dar, zice Goblot, acest concept are „cuprinsul cel mai bogat în același timp cu sfera cea mai vastă” (p. 115), căci nu e numai un concept abstract, ci e „*ideea universului* îmbrățișând detaliul infinit al lucrurilor, obiectul ultim, scopul suprem și de altminteri inaccesibil al științei omenești” (p. 115).¹³

Puțin mai jos urmează prezentarea poziției lui Petrovici:

În anul 1914 dl Petrovici publică în „Convorbiri literare” (septembrie) articolele „Logica și Aug. Comte”, în care exprimă exact aceeași concepție, afirmând că „noțiunea principiului suprem trebuie neapărat concepută ca având și sfera mare și conținutul bogat, ca având bogăția conținutului în raport direct cu întinderea sferei” (p. 898). Raportul de inversiune dintre conținut și sferă încetează de a mai fi valabil atunci când nu mai definim conceptele *static* sau *actual*, ci le privim în mod *dinamic*. De ex., noțiunea *animal* are sfera mai mare ca noțiunea subordonată *om*, dar are conținutul mai sărac, căci are mai puține atribute ca noțiunea *om*. Dar de fapt „însușirile generale ale animalității au devenit rând pe rând, prin diferențiere, diversele specii existente și s-a produs toată varietatea de făpturi animale. Animalitatea cuprindea, în mod potențial, toate varietățile în care s-a întrupat alternativ; ea cuprindea în sine posibilitatea tuturor notelor din conținutul tuturor spețelor animale. Noțiunea aceasta, cea mai întinsă ca sferă din seria ei respectivă, e – astfel privită – și cea mai bogată în conținut, ca una ce a manifestat – pusă în condiții variate – acea puzderie de moduri și însușiri care constituiesc astăzi diversele spețe animale” (pp. 898–899). Tot așa noțiunea *om*, deși are o sferă mai mică, totuși și conținutul ei e mai sărac, deoarece, în orice condiție ar fi privită, nu va prezenta modurile și însușirile variate ale animalului.¹⁴

Concluzia trasă de Petre Andrei din această punere în paralel, și anume că pozițiile celor doi sunt identice, este una specioasă, în primul rând pentru că, dacă poziția lui Petrovici este într-adevăr aceasta, poziția lui Goblot este expusă incomplet. Am să comentez puțin în continuare pe marginea ambelor.

2.1. Poziția lui Petrovici

2.1.1. Se cuvine o precizare în legătură cu citatele oferite de Petre Andrei din Petrovici. Ele sunt luate din contextul discutării ierarhiei științelor la Comte. *Punctul de vedere static* și *punctul de vedere dinamic* sunt termeni tehnici ai teoriei comtienne a științei: fenomenele naturii și ale societății pot fi abordate dintr-o perspectivă statică (privitoare la condițiile de existență ale obiectului studiat) sau dintr-una dinamică (privitoare la mișcarea sau evoluția acestuia). Avem astfel o fizică statică și una dinamică, o biologie statică (anatomia) și una dinamică (fiziologia), o sociologie statică și una dinamică etc. Petrovici face un pas mai departe, considerând că această distincție își poate găsi aplicarea și în abordarea teoretică a noțiunilor, pas pentru care ar fi fost însă utilă o explicare mai largă.

2.1.2. În ce privește referirile sale la principiul suprem al lumii, ele suferă de o dublă ambiguitate: pe de o parte, pare să fie vorba în același timp de un principiu în ordine logică și de unul în ordine ontică; pe de altă parte, pare că Petrovici consideră că acest principiu este, în ultimă analiză, o noțiune, și anume una care evoluează în planul realului, putând fi astfel privită din punct de vedere dinamic.

Principiul suprem al lumii nu poate fi, evident, o noțiune cu sfera limitată. Nici o noțiune dintre acelea care au, ce e drept, sfera capabilă să cuprindă totalitatea fenomenelor universului, dar a cărei simplitate a fost dobândită cu prețul unei abstracțiuni radicale de bogata varietate a aspectelor lumii. O astfel de noțiune e cu necesitate mărginită la singurul element pe care l-a izolat, e pe vecie încremenită, incapabilă de a evolua, scoțând din sâmburele ei cel simplu varietatea de fenomene pe care numai înlăturându-le s-a putut alcătui. [...]

Principiul suprem al lumii trebuie să fie o noțiune care din punct de vedere *exterior* să se asemene cu acele ale științelor simple, oferind atât o sferă capabilă de universalitate, cât și o aparență de simplitate. În mod potențial însă să cuprindă totalitatea modurilor de existență apărută, și să fie o realitate capabilă de evoluare, izvorând diversitatea, sau legitimând-o cel puțin.¹⁵

La fel și pentru noțiunile subordonate celei supreme: par să funcționeze și în ordine logică, și în ordine ontică; de asemenea, ele evoluează, permițând perspectiva dinamică. Unul dintre citatele la care apelează Petre Andrei (vezi *supra*) spune că „însușirile generale ale animalității au devenit rând pe rând, prin diferențiere, diversele specii existente și s-a produs toată varietatea de făpturi animale”¹⁶; iar în cursul său de logică ținut la Universitatea din Iași, rămas sub forma unui rezumat studentesc din 1916¹⁷, Petrovici trimite chiar la teoria evoluției, înțelegând într-o cheie particulară:

Dacă ne luăm după teoria evoluției, după care genul suprem „animal” [gen suprem doar în seria sa, fără îndoială] reprezintă forma inițială din care s-au diferențiat diferitele specii, atunci lucrurile se schimbă; cea mai bogată noțiune, ca și conținut potențial, e noțiunea „animal”, căci el, amorf cum e, sărac în note vizibile, pus în diferite condiții, a dat naștere la atâtea specii, pe când „omul”, în orice condiții l-am pune, nu poate da naștere la specii așa de numeroase.¹⁸

2.1.3. Critica adusă de Petrovici legii variației inverse a sferei în raport cu conținutul noțiunii se găsește în *Teoria noțiunilor*, unde îi este acordat un spațiu însemnat. Pentru scopurile articolului de față contează mai puțin dacă ea este sau nu întemeiată, în ce măsură este sau nu inovatoare, deoarece nu are nicio relevanță pentru discuția din „Logica și August[e] Comte”, așa cum par să considere unii comentatori¹⁹. Este adevărat că Petrovici trimite la această critică a raportului invers într-o notă din „Logica și August[e] Comte”, dar este numai o menționare, fără niciun rol în economia argumentării. Spune el:

Totuși, independent de alte critici ce s-ar putea aduce acelui principiu de logică formală [aici intervine nota: „A se vedea I. Petrovici, *Teoria noțiunilor*, Cap. IV”], trebuie să fim atenți asupra faptului că, aplicabil atunci când privim lucrurile în mod static, încetează să se mai aplice când le putem privi dinamic.²⁰

Așadar, Petrovici însuși ne spune limpede: criticile pe care le aduce „acelui principiu de logică formală” (legea variației inverse) în *Teoria noțiunilor* sunt independente de

considerațiile din „Logica și August[e] Comte”, unde importantă devine distincția dintre punctul de vedere static și cel dinamic. Aici nu avem de-a face cu o critică a principiului, ci cu situarea într-un punct de vedere (perspectiva dinamică) în care el nu se mai aplică.

2.2. Poziția lui Goblot

2.2.1. Cu privire la relația dintre sfera (*extension*) și conținutul (*compréhension*) noțiunilor, Goblot este foarte clar: ele variază invers.

Când un termen este cuprins în extensiune într-un altul, al doilea este cuprins în comprehensiune în cel dintâi. Extensiunea și comprehensiunea conceptelor sunt, așadar, în raport invers.²¹

Când Petre Andrei spune că Goblot „admite că [...] între sfera și conținutul unei noțiuni poate fi un perfect acord, nu neapărat un raport de inversiune” (vezi *supra*), greșește. Eroarea sa este poate explicabilă printr-o simplă neatenție, deoarece, după cum se va vedea puțin mai jos, Goblot schimbă la un moment dat sensul pe care îl dă cuvântului *compréhension* (conținutul despre care vorbește Andrei), dar o face explicit.

2.2.2. Goblot preia de la Keynes²² o distincție pe care apoi o modifică într-un mod particular, aducând-o în vecinătatea ideii lui Petrovici. Keynes distinge între *conotație* și *comprehensiune*, cuvinte care, așa cum spuneam mai sus, erau (și sunt) folosite în general în mod nediferențiat. Comprehensiunea unui termen desemnează, la Keynes, totalitatea notelor (cunoscute sau necunoscute) care pot fi atribuite acestuia într-o judecată universală adevărată (adică tot ce se poate spune adevărat despre toate obiectele pe care le denotă termenul). Conotația, în schimb, este constituită doar de notele cuprinse în definiția termenului, acele caracteristici care sunt necesare și suficiente pentru plasarea unui individual într-o clasă.

Astfel, în *comprehensiunea* termenului de triunghi echilateral intră și nota corespunzătoare proprietății de a avea unghiurile egale, și cea corespunzătoare proprietății că medianele, mediatoarele, bisectoarele și înălțimile triunghiului echilateral coincid, dar nu și în *conotația* lui, pentru că triunghiul echilateral se definește prin egalitatea laturilor, și nu prin egalitatea unghiurilor ori prin proprietatea coincidenței medianelor, mediatoarelor, bisectoarelor și înălțimilor. Aceste din urmă proprietăți *decurg* din faptul că laturile sunt egale. În terminologia celor cinci voci (*praedicabilia*), conotației îi corespunde definiția (gen + diferență specifică), iar comprehensiunii îi corespunde definiția + propriul (gen + diferență specifică + propriu).

Goblot modifică radical distincția lui Keynes. Dacă până acum folosise *comprehensiune* și *conotație* nediferențiat, cu sensul de intensiune, de acum²³ păstrează același sens pentru *conotație* (corespunzător și sensului lui Keynes), dar în ce privește *comprehensiunea*, ea nu va fi limitată la *calitățile comune* tuturor obiectelor pe care le denotă conceptul (ca la Keynes), ci face loc în *comprehensiune* și *calităților care diferențiază între ele diversele specii subordonate și celor care decurg din acestea* (gen + diferență specifică + propriu + diferențele specifice ale speciilor subordonate + propriile speciilor subordonate). În cuvintele lui Goblot:

Există în comprehensiunea termenului general o nedeterminare care constituie tocmai generalitatea sa. Absența anumitor atribute este ceea ce face posibilă diferențierea lui în specii și diversitatea infinită a indivizilor.

Dar această nedeterminare nu este pură negație; ea este *posibilitatea* unor diferențe specifice determinate; numărul și trăsăturile speciei nu sunt arbitrare, ele sunt condiționate de trăsăturile genului; este o proprietate pozitivă a genului aceea de a admite cutare și cutare specii. Astfel, ideea de *triunghi* nu conține nicio determinare a mărimii relative a laturilor și nici a celei a unghiurilor; dar conține posibilitatea unui unghi drept, posibilitatea a două sau trei laturi egale și *toate consecințele fiecăreia dintre aceste ipoteze*. Această proprietate generală a triunghiului, că suma unghiurilor sale este egală cu două unghiuri drepte, închide în sine [*enveloppe*] această proprietate specială a triunghiului dreptunghic, că unghiurile sale ascuțite sunt complementare. Această altă proprietate generală, că laturii celei mai mari i se opune unghiul cel mai mare, închide în sine această proprietate specială a triunghiului isoscel și a triunghiului echilateral că unghiurile opuse laturilor egale sunt egale. Proprietatea speciei nu este un atribut nou care se adaugă atributelor genului; ea se găsește deja printre atributele genului, doar că se găsește acolo cu titlu de *variabilă*. A trece de la gen la specie înseamnă a lua în considerare o anumită valoare a acestei variabile, datorită interesului de moment pe care îl poate prezenta. Pentru a obține specia plecând de la gen, nu este nimic de adăugat, ci dimpotrivă, de scăzut.²⁴

Dacă înțelegem comprehensiunea în felul acesta, cu diferențele specifice și propriile cuprinse *ca variabile* printre notele genului, atunci comprehensiunea crește și scade odată cu extensiunea (spre deosebire de conotație, care va continua să se supună legii variației inverse). De fiecare dată când urcăm o treaptă pe scara genurilor, termenul mai general *va exclude din conotația sa niște note și va admite în comprehensiunea sa niște note noi* (sub formă de variabile). (Jacques Maritain remarcă, în critica pe care i-o face lui Goblot de pe poziții neo-scolastice²⁵, că face în felul acesta din extensiune o parte a comprehensiunii conceptului.) Pe această bază, Goblot distinge apoi între *concept* și *idee*:

După ce am convenit să dăm un sens diferit cuvintelor *conotație* și *comprehensiune*, este de preferat să nu mai folosim același cuvânt, *concept*, pentru a desemna lucruri atât de diferite: noțiunea abstractă, redusă la trăsăturile esențiale sau distinctive, și noțiunea bogată care constituie cunoașterea [*science*] totală a obiectului său. Vom spune așadar *conotația conceptelor* și *comprehensiunea ideilor*.²⁶

Goblot adoptă termenul *Idee* cu gândul la Ideile lui Platon, deoarece „cu siguranță așa a înțeles Platon ierarhia genurilor”²⁷. El ține să precizeze, într-un avânt speculativ criticat de Maritain²⁸, că: ideile nu ar fi mai reale decât lumea sensibilă; totuși, ele constituie singurul obiect veritabil al științei²⁹; ideile nu ar fi temeiul și cauza lumii sensibile; totuși, ele sunt infinit mai cuprinzătoare decât lucrurile³⁰; ideile nu ar avea o existență independentă de spirit; totuși, ele sunt necesități logice și deci adevăruri³¹.

2.3. Paralela Petrovici–Goblot

Cele două abordări au într-adevăr ceva în comun: ambele admit și construiesc posibilitatea unei perspective în care conținutul unei noțiuni (în termenii tehnici ai lui Goblot: comprehensiunea unei idei) cuprinde în sine în mod potențial notele noțiunilor subordonate; în această perspectivă, legea variației inverse este suspendată.

Nu cred însă că se poate vorbi despre „exact aceeași concepție”, așa cum face Petre Andrei. Există o diferență însemnată între cei doi logicieni. Redusă la minimum, această diferență poate fi formulată astfel: Goblot distinge (strict în plan logic) între conotație și comprehensiune, deosebind apoi pe această bază între două perspective asupra aceluiași obiect logic, care sub un aspect va fi numit *concept*, iar sub altul, *idee*; Petrovici distinge (într-o manieră echivocă, lăsând loc pentru interpretări diverse) între o perspectivă statică și una dinamică asupra noțiunii – atunci când este privită în perspectivă dinamică, noțiunea supraordonată are și conținutul cel mai bogat, și sfera cea mai extinsă.

3. CU PRIVIRE LA NOUTATEA IDEII

După cum tocmai am spus, elementul comun al celor două concepții constă în indicarea câte unei perspective în care sfera și conținutul nu sunt supuse legii variației inverse; în aceste perspective, conținutul genului include și notele speciilor subordonate. Fără să afirme explicit, Petre Andrei lasă să se înțeleagă că aceasta este o idee nouă. Dacă nu ar fi vorba despre o idee nouă, ce însemnată ar avea întâietatea lui Petrovici față de Goblot, de ce ar trebui consemnată?

Ideea nu este însă nouă. Nu știu cine este gânditorul care a formulat-o pentru prima oară, dar germeii ei pot fi găsiți la Hegel, dacă nu mai devreme. Iată cum descrie John Niemeyer Findlay doctrina lui Hegel despre universalitatea concretă:

[Doctrina lui Hegel despre universalitatea concretă] nu este doctrina că o Noțiune Generică *include* toate specificările sale ca parte a intensiunii sale, nu este nici doctrina că o asemenea Noțiune conduce în vreun fel oarecare la deducerea precisă a Speciilor sau Individualelor care cad sub ea. Ceea ce reclamă ea este că un Concept Generic este Concept Generic doar în măsura în care utilizarea lui implică o referire la *posibile* Specificări și la *posibile* Aplicări Individuale, că acestea nu vin la el în mod neașteptat din afară, ci reprezintă împlinirea a ceea ce este el. Prin urmare, Universalul nu este doar comun Speciilor și Individualelor pe care le în-formează: el este realizat *diferit* în fiecare dintre ele.³²

În orice caz, ideea poate fi găsită la hegelienii britanici, foarte dedicați de altfel conceptului de universal concret. Bernard Bosanquet și F. H. Bradley o discută pe larg și repetat. La Cassirer, *conceptul-funcție/funcțional*, specific matematicii și științelor naturii, posedă și el aceeași universalitate concretă, spre deosebire de *conceptul-substanță/substanțial*, al universalității abstracte. Chestiunea e discutată amănunțit în cartea sa din 1910, *Conceptul substanțial și conceptul funcțional*.

Înainte de Bosanquet, Bradley sau Cassirer, trebuie amintit Lotze, care spune:

Despre adevăratul universal, [...] care conține regula pentru întreaga formare a speciilor sale, se poate spune mai degrabă că conținutul său este întotdeauna exact la fel de bogat, suma notelor sale exact la fel de mare ca cea a speciilor sale; numai că conceptul universal, genul, conține un număr de note într-o formă pur nedeterminată și chiar universală; acestora le corespund în specii valori definite sau caracteristici particulare și, în cele din urmă, în conceptul singular, toată nedeterminarea dispare, iar fiecare notă universală a genului este înlocuită cu una pe deplin determinată în cantitate, individualitate și relație cu celelalte.³³

Poate că ideea ar merita chiar să-i fie dedicată o istorie.

4. CHESTIUNEA PRIORITĂȚII

Petre Andrei, ținând cont că studiul despre Comte al lui Petrovici a apărut în 1914, iar tratatul lui Goblot în 1918, spune:

D. Petrovici a publicat studiul său înaintea lui Goblot; nu ne gândim, desigur, la posibilitatea vreunei influențe, căci Goblot nu a avut cunoștință de studiul dlui Petrovici. Este însă o plăcută întâlnire în cugetare, așa cum a fost la Xenopol și Rickert și cum vor mai fi fiind și altele.

Am remarcat această întâlnire, căci și la noi se pot scrie multe lucruri bune, dar faptul că limba noastră nu e cunoscută în străinătate contribuie să lase în umbră idei care, scrise într-o limbă apuseană, nu trec neobservate.³⁴

Ce nu știa Petre Andrei când scria aceste rânduri (și nici comentatorii și istoricii ulteriori) este că Edmond Goblot publicase aceleași idei, într-o formă aproape identică, într-un studiu apărut în 1912 în revista italiană *Scientia*³⁵, intitulat „Le concept et l'idée”³⁶. Așadar, ordinea publicării acestei idei nu este: Petrovici mai întâi și apoi Goblot, ci Goblot (1912), apoi Petrovici (1914), și din nou Goblot (1918).

* * *

Consecințele acestor neajunsuri, pe care sper că acest articol le-a documentat satisfăcător, ale micii recenzii a lui Petre Andrei pentru istoriografia filosofiei românești³⁷ au fost destul de serioase.

NOTE

¹ I. Petrovici, *Teoria noțiunilor*, ed. a II-a, p. 3.

² Consider că îndeosebi capitolele II („Ce sunt și cum se alcătuiesc noțiunile”) și III („Ființa psihologică a noțiunilor”) abundă în asemenea teme.

³ *Traité de logique*, apărut în 1918, cu numeroase ediții ulterioare (în 1952 era la a noua ediție); a devenit rapid și a rămas zeci de ani o lucrare de referință pentru învățământul logic din universitățile franceze.

⁴ Cred că trebuie menționat explicit aici că nici Petre Andrei, nici altcineva n-a afirmat vreodată existența unei influențe; s-a vorbit exclusiv, dar în mod răspicat, despre o prioritate temporală.

⁵ Titlul este: „Edmond Goblot, *Traité de logique*, ed. II, Paris 1920; I. Petrovici, *Teoria noțiunilor*”.

⁶ Petre Andrei amintește și de cursul de logică ținut de Petrovici la Universitatea din Iași: „încă de acum 10 ani d-sa susținea, la cursul de logică, că sfera și conținutul unei noțiuni pot crește sau scădea amândouă” („Edmond Goblot, *Traité de logique*; I. Petrovici, *Teoria noțiunilor*”, p. 643).

⁷ Dintre cei mai vechi, vezi, de pildă: Nicolae Bagdasar, capitolul său „Ion Petrovici” din *Istoria filozofiei moderne*, vol. V, p. 125; Ion V. Mesaroșiu, „Raționalismul și problemele logicii”, p. 87; Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, pp. 1084, 1087; Vasile Vetșanu (care nu face însă decât să citeze aprecierile lui Anton Dumitriu în această chestiune), capitolul său „Ion Petrovici” din *Istoria filozofiei românești*, vol. II, pp. 576–577. Gheorghe Bumbesți, în „Ed. Goblot și I. Petrovici cu privire la teoria noțiunilor”, apărut într-un număr al revistei *Preocupări literare* dedicat lui Petrovici („La 60 de ani ai Profesorului I. Petrovici”), găsește asemănări între concepțiile expuse în *Teoria noțiunilor* și în *Traité de logique*, vorbește limpede despre întâietatea lui Petrovici și deplânge „aspectul minor al culturii românești, care, deși a fost uneori bogată în idei câștigate prin efort propriu, nu le-a putut aduce la cunoștința celorlalte popoare din pricina circulației sale reduse”, dar are în vedere alte probleme (pe care le tratează vag și sumar) privitoare la noțiuni. (Îi mulțumesc aici lui Titus Lates, care mi-a atras atenția asupra existenței articolului lui Bumbesți.)

Iosif Brucăr în schimb, în „D. I. Petrovici și logica” (p. 20), vorbind despre o „anticipare oarecum” a concluziilor lui Goblot, identifică în mod corect studiul lui Petrovici despre Comte ca fiind locul în care apare ea, dar o pune în legătură cu problematica noțiunilor individuale, legătură pe care o vede și Bagdasar, în locul citat. Nici Bagdasar, nici Brucăr nu explică însă în ce ar consta această legătură.

⁸ Petrovici însuși, după ce ia cunoștință de cele afirmate de Petre Andrei în recenzia sa, amintește (cu elegantă discreție, trebuie spus) în prefața ediției a II-a, din 1924, a *Teoriei noțiunilor* de anterioritatea sa în ce privește anumite idei cuprinse în carte (p. 4); se va mai referi și ulterior la aceasta în *Probleme de logică*, ed. a II-a (adăugită), din 1923, ediție în care include și studiul „Logica și Auguste Comte” (p. 234, notă) și în *De-asupra sbuciumului* (pp. 54–55).

⁹ P. Andrei, *op. cit.*, p. 643.

¹⁰ Bocheński (*A History of Formal Logic*, pp. 258–259) afirmă că ideea care stă la baza distincției dintre intensiune și extensiune este cu mult mai veche, fiind presupusă încă de *Isagoga* lui Porfir, dar că expresiile *comprehension* și *étendue* apar distinse clar pentru prima oară abia în *Logica de la Port-Royal*. Înainte de el, Ch. S. Peirce („Upon logical comprehension and extension”, p. 417) considera de-a dreptul că distincția celor de la Port-Royal era practic cuprinsă în *Isagoga* lui Porfir și că medievalii n-au ignorat-o și nici n-ar fi putut-o ignora, dat fiind că *Isagoga* era la fel de asiduu studiată ca și Biblia.

¹¹ Au fost propuse și alte denumiri, care nu s-au bucurat însă de prea mare succes: *cantitate externă* și *cantitate internă*, *breadth* și *depth*, *scope* și *force* (vezi Peirce, *op. cit.*, pp. 418–420).

¹² Peirce o numește „legea lui Kant” (*op. cit.*, pp. 424–425).

¹³ P. Andrei, *op. cit.*, p. 642 (subl. în orig.).

¹⁴ *Ibidem*, p. 643 (subl. în orig.).

¹⁵ Petrovici, „Logica și August[e] Comte” (II), p. 899.

¹⁶ *Ibidem*, p. 898.

¹⁷ Vezi Constantin Sălăvăstru, „Notă asupra ediției”, în Ion Petrovici, *Curs de logică*, p. 43.

¹⁸ Petrovici, *Curs de logică*, p. 84.

¹⁹ Așa face de pildă Brucăr, în studiul său „D. I. Petrovici și logica” (pp. 19–20 și nota 1 de la p. 20), dar și Anton Dumitriu, în *Istoria logicii*, p. 1084.

²⁰ Petrovici, „Logica și August[e] Comte” (II), p. 898.

²¹ Goblot, *Traité de logique*, p. 104 (trad. mea).

²² John Neville Keynes (1852–1949), economist și logician englez, tatăl mult mai cunoscutului John Maynard Keynes. Este autorul cărții *Studies and Exercises in Formal Logic* (1884), de unde preia Goblot distincția în discuție.

²³ Aceasta este modificarea de sens de care vorbeam mai sus și care pare să-i fi scăpat lui Petre Andrei.

²⁴ Goblot, *op. cit.*, p. 110 (trad. mea, subl. în orig.).

²⁵ Jacques Maritain, *Éléments de philosophie. II. L'Ordre des concepts. I. – Petite logique (Logique formelle)*, p. 37.

²⁶ Goblot, *op. cit.*, p. 115 (trad. mea, subl. în orig.).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ „Dl Goblot, excesiv de nominalist în noțiunea sa de «concept», este excesiv de realist în noțiunea sa de «Idee», fără îndoială pentru că nu a știut să găsească un just echilibru Logicii sale printr-o teorie sănătoasă a abstracției și a universalului” (Maritain, *op. cit.*, p. 38).

²⁹ Aceasta deoarece prin *știință a naturii* nu trebuie să se înțeleagă *știință a lucrurilor*, ci *știință a naturii lucrurilor*, iar natura lucrurilor este totuna cu ideile lor (Goblot, *op. cit.*, p. 115).

³⁰ Căci lucrurile devin, sunt temporale, în timp ce ideea este legea care închide în ea întreg trecutul și viitorul (*ibidem*, pp. 115–116).

³¹ Ideile ar trebui concepute ca idealuri, și țin de esența idealurilor a nu fi și a nu putea fi reale (*ibidem*, p. 116).

³² J. N. Findlay, *Hegel. A re-examination*, p. 226 (trad. mea, subl. în orig.).

³³ Hermann Lotze, *Logic* (vol. I), p. 52 (trad. mea din engleză).

³⁴ P. Andrei, *op. cit.*, p. 643.

³⁵ Arhiva revistei (care a apărut continuu în perioada 1907–1988 și a fost foarte cunoscută la vremea ei) poate fi consultată online (<https://amshistorica.unibo.it/scientia>), fiind întreținută de Universitatea din Bologna.

³⁶ Titlul capitolului din *Traité de logique* este „Extension et compréhension; le concept et l'Idée”.

³⁷ Se cuvine amintit în acest context (fie și doar în ultima notă) Dan Bădărău. Este singurul (dintre autorii consultați de mine) care, vorbind pe aceeași pagină despre Petrovici și Goblot, nu amintește despre o prioritate a celui dintâi față de cel de-al doilea și nici nu afirmă asemănarea dintre concepțiile lor cu privire la legea variației inverse. Studiul său „Virtualitățile noțiunilor” (apărut în 1927) se deschide chiar cu prezentarea detaliată a ideilor lui Keynes și Goblot asupra conotației și comprehensiunii, iar în cursul expunerii Petrovici este menționat aprobator în mod repetat, fără a fi însă comparat cu Goblot. Cu doi ani înainte, în 1925, Bădărău scrisese chiar o recenzie (foarte pozitivă) la *Teoria noțiunilor*. Aici nu este pomenit deloc numele lui Goblot.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Andrei, P., „Edmond Goblot, *Traité de logique*, ed. II, Paris 1920; I. Petrovici, *Teoria noțiunilor*”, *Viața românească*, anul XII, nr. 10, 1920, pp. 642–643.
- Bagdasar, N., „Ion Petrovici”, în N. Bagdasar, Traian Herseni, S. S. Bărsănescu (ed.), *Istoria filosofiei moderne*, vol. V: *Filosofia românească dela origini până astăzi*, București, Societatea Română de Filosofie, 1941, pp. 123–145.
- Bădărău, Dan, „Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor* (ediția II-a), Editura Casei Școalelor”, *Viața românească*, anul XVI, nr. 2, 1925, pp. 312–314.
- Bădărău, Dan, „Virtualitățile noțiunilor” (în două părți) [1927], în *Scrieri alese*, vol. III, editor Vasile Pavelcu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986, pp. 37–52; 53–60.
- Bocheński, I. M., *A History of Formal Logic*, traducere și editare de Ivo Thomas, Notre Dame (IN), University of Notre Dame Press, 1961.
- Brucăr, I., „D. I. Petrovici și logica”, *Revista de filosofie*, vol. XXIII, nr. 1, 1938, pp. 13–40.
- Bumbești, Gheorghe, „Ed. Goblot și I. Petrovici cu privire la teoria noțiunilor”, *Preocupări literare*, anul VII, nr. 6–7, 1942, pp. 399–402.
- Dumitriu, Anton, *Istoria logicii*, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Editura didactică și pedagogică, 1975 [1969].
- Findlay, J. N., *Hegel. A Re-examination*, Londra, George Allen & Unwin, 1958.
- Goblot, Edmond, „Le concept et l'idée”, *Scientia (Rivista di scienza)*, vol. XI, anul VI, nr. 1 (XXI), 1912, pp. 101–114.
- Goblot, Edmond, *Traité de logique*, préface d'Émile Boutroux, Paris, Librairie Armand Colin, 1918.
- Lotze, Hermann, *Logic: In Three Books of Thought, of Investigation and of Knowledge*, traducere și editare de Bernard Bosanquet, ed. a II-a, Oxford, Clarendon Press, 1888 [1874, prima ediție engleză în 1884].
- Maritain, Jacques, *Éléments de philosophie. II. L'Ordre des concepts. I. – Petite logique (Logique formelle)*, Paris, Librairie Pierre Téqui, 1951 [1923].
- Mesaroșiu, Ion V., „Raționalismul și problemele logicii în concepția lui Ion Petrovici”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Philosophia, 1969, pp. 79–91.
- Peirce, C. S., „Upon logical comprehension and extension”, *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, vol. 7 (mai 1865–mai 1868), pp. 416–432.
- Petrovici, I., „Logica și August[e] Comte. Contribuțiuni la critica clasificării științelor”, *Convorbiri literare*, anul XLVIII, nr. 7–8, 9, 10, 11, 1914.
- Petrovici, Ioan, *Teoria noțiunilor*, ed. a II-a, București, Tipografia „Jockey-Club” Ion C. Văcărescu (din publicațiunile Casei Școalelor, Biblioteca Pedagogică no. 27), 1924 [1910].
- Petrovici, Ioan, *Probleme de logică*, ed. a III-a, București, Editura Casei Școalelor, 1928 [1911, 1923].
- Petrovici, Ioan, *De-asupra sbuciumului*, București, Editura Casei Școalelor, 1932.
- Petrovici, Ion, *Curs de logică*, ediție îngrijită, prefăcută și adnotată de Constantin Sălăvăstru, Iași, Institutul European, 2000.
- Vetișanu, Vasile, „Ion Petrovici”, în Dumitru Ghișe, Nicolae Gogoneață (coord.), *Istoria filozofiei românești*, vol. II (1900–1944, partea I), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980, pp. 565–600.